

„Nemet kell mondani, nemet, nemet...”

DOMONKOS ISTVÁNNAL GÁSPÁR GYÖRGY ÉS KOLLÁR ÁRPÁD BESZÉLGET*

Ha jók az információim, akkor közel negyven évvel ezelőtt kaptál utoljára irodalmi elismerést. Milyen érzés ilyen hosszú idő után díjat kapni?

Valójában öt-hat évvel ezelőtt kaptam meg a *Magyar Művészetért-díjat*, amit nem értettem, mert amit én a magyar művészetért tettem, az annyi volt, hogy megírtam azt a néhány verset. Mindig azt gondoltam, hogy *Magyar Művészetért-díjat* azok kapnak, akik fizikai munkát végeznek, dolgoznak, külföldön fordítanak. Ezt nem tudtam megtenni soha, mert mindig négy-öt állásom volt, toldoztam-foldoztam az életemet, szaladoztam, zenéltem, teniszedző voltam, esti iskolában tanítottam. Ezt mind egyszerre, és soha nem jutottam oda, hogy fordítsak valamit.

Az első évben, amikor kikerültem Svédországba, meglátogattam Thinsz Géza költő barátomat, aki arra figyelmeztetett, hogy ne hagyjam magam kihasználni, mert a svéd írók majd rám fognak mászni, és mindenki hozza a verseskötetét, könyörögni fognak, hogy fordítsam magyarra. Nem is kerestem a társaságukat, nem is volt nagyon időm arra, hogy elmenjek Stockholmba, fölkeressek valakit. Véletlenül találkoztam itt-ott svéd költőkkel, és kérdezgettem őket, jártak-e Magyarországon vagy az akkori Jugoszláviában. Azt mondták, jártak a strugai találkozón, jártak Belgrádban, Újvidéken is. Mondom, van valami nyoma a svéd sajtóban, miután visszajöttetek, írtatok valamit? Sehol semmi. Engem őrült bántott, hogy ezek eljönnek hozzánk, kényeztetik őket és ők nem írnak egy sort se róla. Mondtam nekik, ide figyeljete, ez egy szegény nép, rettenetes nagy anyagi áldozattal jár fenntartani ilyen fesztiválokat, meghívni a nyugati írókat, azért hívunk benneteket, hogy valami jót mondjatok rólunk, hogy létezőnk, vagy egyszerűen jelet adjatok. Nem teszitek ezt meg, nekem nincs miről beszélni veletek. Úgyhogy aztán egyáltalán nem éltem irodalmi életet.

Azért forduljunk az irodalmi élet felé, hiszen az Új Symposion alapító korosztályának tagja vagy. Kérlek, beszélj egy kicsit ezekről a jó régen volt hatvanas évekről, egyúttal a pálya indulásáról, a hangulatról, a miliőről és a pályatársakról.

Ami az *Új Symposion*t illeti, észrevettem, hogy az utóbbi időben mindenki azzal dicsekszik, hogy alapító tag volt és mennyit dolgozott. Én ezt a dicsőséget nem kívánom kisajátítani, csak annyit akarok mondani, hogy minden érdem Tolnai Ottóé. Ő volt az a hatalmas összefogó erő, aki aztán összeszedte az embereket, és együtt tartott bennünket. Ottóval mi nagyon jó barátok voltunk és vagyunk, együtt laktunk, ugyanazokat a könyveket olvastuk, egész nap együtt jártuk a várost, mindenütt együtt voltunk mielőtt még megnősültünk

* Az interjú a *Petőfi Irodalmi Múzeum* hangstúdiójában készült abból az alkalomból, hogy Domonkos István idén átvehette a *József Attila-díjat*.

volna. Amikor a *Képes Ifjúság*-ból kinőtt a lap, akkor Ottóék intézték tovább a politikusok felé az ügyeket, mert én a politikusoktól mindig rettegtem, úgyhogy nem szerettem ezt a területet.

Ugyanakkor a vitákban, a beszélgetésekben részt vettem. Éjjel-nappal beszélgettünk, azt szoktam mondani, az én egyetemem az a „*Gurman*” nevezetű kocsmá volt, az egyetemmel szemben, ott trónoltam mindig, és vártam, hogy kijöjjenek a többiek az egyetemről. Lassan szaporodott a társaság, bővült a kör, úgyhogy az egész Ottónak köszönhetően nőtt föl. Egyszer azt mondta nekem, hogy olvassak el egy verset, hogy jó-e. Mondom nem jó, hát azt mondja, mit csináljunk akkor, mondom, én nem tudom, te vagy a főszerkesztő, hát csinálj, amit akarsz. Akkor azt mondja, leközzöljük. Tulajdonképpen így ment ez, de én mindig megtartottam azt a jogot, hogy megmondtam, nekem tetszik, vagy nem tetszik valami, és ő ezt respektálta is, mert úgy láttam, hogy neki is szüksége van még egy véleményre. Amikor Thomka Beátáék, a második generáció megérkezett, akkor már simábban mentek az ügyek.

Ha visszagondolok, az életem egyik csúcspontja volt ez az Ottóval töltött jó pár év. Meglehet, abba is hagytam volna az irodalmat, ha egyszerűen nem születik meg ez a lap. Sokan úgy érezték, ha nincs fórumuk, akkor nincs értelme csinálni, akkor elmész zenészenek, ahogy sokan el is mentek. De ebben a kis környezetben, ahol a háború után esetleg háromszázötvenezer ember élt, ami aztán állandóan fogyatkozott, ebben a kis környezetben harminc-negyven ember összeült, és majd' mindből lett valami, a Sziveritől kezdve a Csorba Bélán keresztül a Beátáig. Az egyetértés tökéletes volt köztünk. Tulajdonképpen el voltunk szigetelve, Magyarországra se vitték a lapot, jobban mondva nem kedveltek bennünket, különben Erdélyben sem és másutt sem. Nem jöttek visszajelzések, úgyhogy mi nyomtuk egy darabig, csak aztán kezdtek fölfigyelni ránk, érkeztek emberek Budapestről.

Nem dicsérni akarom a rendszert, de amikor a *Képes Ifjúság* pár oldalas mellékletével bebizonyítottuk, hogy többletünk van, hogy van anyag egy nagyobb lapra, akkor a politikusokhoz kellett fordulni, dotációt kérni, ami eléggé simán ment. A lap megjelent rendszeresen, bővült, a papír is finomodott. Baráth Ferenc volt az első számtól a huszonnyolcadik számig a technikai szerkesztő, még most is dicsérik azokat a számokat, amiket ő csinált, aztán jött Maurits Ferenc, aki szintén örült nagy munkát végzett. Most, hogy visszagondolok, egy kis csoda volt, hogy hirtelen virágozni kezdett ez a kis parlag.

Milyen hatások értek benneteket, milyen elődökhöz kapcsolódtatok? Úgy tűnik, hogy nagyon új és friss jelenség volt az Új Symposium a kortárs irodalmi közegben. Mennyire volt tudatos ez a vállalkozás, milyen tervekkel fogtatok neki a lap szerkesztésének, miként alakult ki körülötte az a szellemi pezsgés?

Tervünk nem volt, de volt bennünk egy fantasztikus vágy arra, hogy süssön ránk a nap, hogy el tudjunk rugaszkodni arról a semmiről. Ahogy a léglökéses gép, a korábbi lökésre támaszkodva mentünk előre. Volt bennünk egy hatalmas igény a modernizmus, az avantgardizmus iránt. Abban az időben én is meg Ottó is azt szerettük, ha nyomát találtuk valaminek, ami rendhagyó, ami nem a tradicionális csermelyben csörgedezik. Rögtön lecsaptunk rá, attól függetlenül, hogy szerb vagy magyar, vagy román volt. Magyar az nem nagyon. Szerb, szlovén és horvát hatások értek minket.

Volt egy kedvenc költőm, Momčilo Nastasijević, egy eléggé nehéz költő, olyan Celan-i típus, kis tüdőbajos fuvolista. Gyönyörű verseket írt, sokszor szörnyű sorokkal. Megdöb-

bentem, amikor megtaláltam, hogy csak egy-két generációval korábbi. A festőktől kaptunk erős, nagy impulzusokat még, különösen, ha a formabontásra gondolunk. Én tartalmilag mindig közelebb voltam ahhoz a valósághoz, amiben éltem, soha nem akartam teljesen elrugaszkodni tőle és nem is tudtam. Mindannyiunkban megvolt, hogy modernizmust akarunk, igen, avantgardizmust, igen, de a magunk módján.

Sorsdöntő befolyást tett rám Somlyó György Rimbaud-kötete. Bementem Újvidéken a könyvkereskedésbe, szinte véletlenül, mert útba esett, bementem és nézegettem a könyveket. Volt ott egy nagyon szeretett könyvkereskedő, ismerte a világirodalmat, az mondta, hogy vegyem meg ezt a könyvet. Megvettem, hazamentem, kinyitottam találmomra, abban a pillanatban váltam költővé, tulajdonképpen nem Rimbaud, hanem Somlyó hatására. Ez a fontos az egészben, hogy a magyar nyelv, a magyar tradíció Somlyón keresztül, a francia költészet által érintett meg.

Első írásaimat Fehér Ferenc közölte a *Képes Ifjúság*ban, neki küldték, vitték el. Írt egy levelet, hogy nagyon szívesen találkozna velem, megvolt az a levél sokáig, azt hiszem, még mindig megvan. Az olyan bátorító levél volt, ő, aki tradicionálisabb vonalat követett, ő dicsérte bennem a modern hangvételt. Olyan lelki ereje volt, hogy látta a dolgokat, annak ellenére, hogy érezte, a mi generációnk meg az ő generációja között törésre kerül sor.

József Attila olyan most is nekem, hogy inkább nem merem olvasni, mert ha olvasod, akkor rögtön olyan verseket akarsz írni. Olyan, mint a vér, hogy átüti a fáslit. Egyszerűen nem szabad József Attilát olvasnod, mert olyan erős költő – persze titokban olvasod és letagadod a hatást. Aztán ott volt még egy szerb költő, Branko Miljković, aki szintén hatott ránk. Gyönyörű sorai voltak a szabadságról. Azt mondja, tud-e majd a szabadság úgy énekelni, ahogy a rabok énekelnek a szabadságról. Éreztük, hogy nem vagyunk rabok, mégis, ezek a sorok felszabadítóan hatottak ránk. Aztán Pilinszkynek a *Vigiliában* megjelent kis írásai is nagyon fontosak voltak nekem. Nem vagyok vallásos ember, Pilinszky sem volt, olyan értelemben, hogy a verseire ráborított volna valamit.

Ottó se nagyon ismerte a zenét, a barátaim közül egy se, Bosnyák sem. Nem szerették a dzsesszzenét, pontosabban nem ismerték, nem ismerték Charlie Parkert meg az egész társaságot, így elkezdtem beszélni nekik róluk. A legavantgárdabb Charlie Parker volt közöttük annak idején, ez bartóki zene volt, kicsit feloldottabb, kicsit szabadabb és vulgárisabb, de Bartók az ott mozgott bennünk, úgyhogy könnyű volt átkapcsolni. Számomra különösen ez jelentett valamit, mert én nem tudtam soha belenyugodni abba, hogy verlébakat számoljak.

Nem tudom, észreveszi-e valaki, hogy elég átgondolt ritmika van ezekben a versekben, megtört ritmusok meg rácsapó rímek, melyek el vannak helyezve, olyan értelemben, hogy adnak egy állandó mozgást, legalább is én úgy érzem, amikor írok. Ahogy észreveszem, hogy kezd kialakulni egy melódia, mint ezekben a refrénekekben, megtartom, mert az egy kis dal. Különben meg örültem ügyveltem arra, hogy széttörjem, szinkópázzam az egészet. Ha valamit kihangsúlyoznék önmagamról, akkor azt, hogy arra törekedtem, hogy szinkópázzam ezeket a nem hexametereket. A formai problémák ugyanolyan nyilvánvalóak itt, mint a régebbi versekben, vagy másoknál, a tradicionális verseknél, csak ezek sokkal inkább dobszóra emlékeztetnek, mint valami ritmusra, ami megnyugtat.

Tóth László egy vele készült interjúnkban említette, hogy a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején az akkori Csehszlovákiából milyen nagy rálátásuk volt a világ-

irodalomra, hiszen oda cseh vagy szlovák közvetítéssel hamarabb bejöttek bizonyos dolgok, mint Magyarországra. Azt mondta, hogy a Vajdaság felé is tájékozódtak rendszeresen, a Vajdaságból nézve is megvolt ez a kapcsolat?

Nem érzem magam hivatottnak, hogy erről beszéljek, mert miután elég jó zenész lett belőlem, állandóan úton voltam. Ez volt az a pillanat, amikor Ottóval elváltak útjaink, mert én aztán lejártam a tengerpartra nyaranta. Azt tudom, hogy az odafigyelés nem Magyarországon, hanem éppen Csehszlovákián keresztül ment. Erdély volt az utolsó, úgy érzem, hogy az erdélyiek még mindig nem jutottak el oda, hogy legalább a tolerancia meglegyen az avantgardizmus iránt, de ezt nem tudom biztosan, csak úgy érzem. Az avantgardizmust abban az értelemben gondolom, ahogy az elmúlt, és akkor visszakanyarodtunk ismét Celanhoz, a szörnyű sorsok költészetéhez. A szörnyű sorsok tulajdonképpen nem köteleznek, hanem nem tudod megkerülni őket, nem tudsz leírni egy sort anélkül, hogy ez az egész szörnyű világ a nyakadba ne szakadna, amiben élünk és élünk még a mai napig is. Valaki azt mondja, hogy hát igen, egy magyarelles felirat Szabadkán vagy Újvidéken, az csak csíny. Nekem ez nem csíny, engem annyira elkészerítenek ezek a dolgok, én szeretnék békében élni, azt hiszem, ez lenne most a feladat, amit nem szabad a könyvre, se a versre bízni, mert ez veszélyes duma. Azt akartam mondani, hogy ez az a központi kérdés, amiről én mindig úgy éreztem, hogy lehetséges.

Minden évben ott játszottunk a tengeren, délről egész fel északig, Rovinjig. Abban az időben a dalmátok, az egyszerű emberek szerettek bennünket. Azt mondta a gazda, van egy szőlőskertem, érik a füge, nyugodtan menjetek ki, látom, a piacon nincsen, szedjétek, hozta a halat, hozta a borát, dicsekedett, segítettünk neki taposni a szőlőt, ittuk a bort. A végén én annyira megszerettem azokat az embereket, hogy amikor feleségül vettem Theát, akkor leutaztunk Mali Lošinjba, kivettünk egy olcsó szobát, de gyorsan elfogyott a pénzünk. Mondom a háziasszonynak, hogy nincs pénzünk, azt mondja, annyira megszerettelek benneteket, hogy legyetek itt, majd adok egy kis reggelit, ott voltunk egy egész hónapot és nem szólt semmit. Ilyenek voltak a viszonyok akkor, de aztán fokozatosan jött a kommersz, most már becsapnak, rettenetesen drága minden.

Gyönyörű éveim voltak ezek. Három nagy dolog történt velem életemben: az egyik, hogy Tolnaival összekerültünk egyetemista koromban, kicsit korábban, a másik a Dalmát tengerpart, azok a fantasztikus, vendégszerető emberek, a harmadik pedig, hogy megismertem a feleségemet. A költészetéről nem tudtam megfeledkezni, az a feneség, hogy amikor elkezdek írni, akkor rögtön a nyakamba szakadnak ezek az ügyek, a szörnyű sorsok. A szörnyű sorsok versét, mást nem is bírok mondani, mondom, szeretnék valami szépet, most már valami szépet akarok írni, de nem, ahogy elkezdem, akkor rögtön jönnek a szörnyű sorsok.

Azt mondtad, hogy a költészetre nem lehet fontos dolgokat bízni, viszont a költészet valahogy mégis mindig megtalált téged, ami az életműved egyik központi kérdésévé vált. Borzasztó érdekes követni a költészettel való vívódást, birkózást, ahogy újra meg újra elkezdesz vele foglalkozni.

Megcsömörülök a költészettől, mert olvasom, kísértem ott kinn is, a Nobel-díjat, Brodskij, Szymborskát, az egész társaságot rögtön kiveszem és áttanulmányozom, és mindig oda jutok, hogy valami csalás történik a nyugati költőknél, hogy a kilencven százalékuk szemet huny az európai történelem fölött. Nincsen mély hang a zenéjükben, ha van is, az

csak olyan ráadás, hát igen, voltak szenvedések, voltak haláltáborok, voltak tömegsírok, meg minden, de ez így nem evidens a költészetben. Még Magyarországon is rengeteg a vers meg a költő, de én most már nem virágverseket akarok, nincs senkinek már ideje arra, hogy rímverseket vagy dallikákat, meg nem tudom, miket olvasson. Én csak azokat a költőket olvasom mostanában, mint Celan, Pilinszky meg József Attila, akiknél érzem, hogy ott az a mély hang, és nem hagyták cserben ezt a világot, nem kacsingatnak a pénz felé, a sláger felé. A regényeket meg tényleg abbahagytam, nem bírom olvasni, mert hosszadalmas, körülményes úton jutnak el az ősrégi dolgokhoz: szerelem, luxus, pénzgyűjtés, autó, a polgári értékek túlzott kihangsúlyozása... Persze vannak nagyon jó könyvek is, amiket szeretek.

Egy idő után egyre jobban éreztem, hogy a Beckett-próza, meg a Beckett-dráma az a valami, mert ott egy pillanatra sincsenek engedmények. Beckett az egy olyan szörnyű dolog, hogy kiöli benned a kedvet, hogy te is leülj és írd valamit. Mert a rossz költők kedvet adnak, hogy írd, én is írok, mert könnyű, de ha elkezded Beckett-tet olvasni, akkor nem csak írni szűnsz meg, hanem teljesen irodalomellenessé válsz. Mert az irodalom Nyugat-Európában meg a mi vidékünkön teljesen – nem teljesen persze, mert mindig fönttartom, hogy születnek értékes művek –, érdektelenné vált. Beckett azt mondja egy helyen, hogy az írás kész örület, és akkor elgondolkodsz, hogy az írás kész örület, és eszedbe jutnak az írásai, a versei meg a drámái, és akkor rájössz, hogy miért. Most nem akarom Beckett-tet magyarázni, akit érdekel, az vegye kézbe, és meglátja, miért nem akartam verset írni még egyszer, miért nem akartam bekapcsolódni egy olyan folyamba, ami nem is érdekelt. Meg talán nem is bírnám, nem bírnám csinálni, mert én betegebb vagyok annál, hogy virágverset írjak, hogy kiszolgáljak valamilyen ügyet.

Valóban olyan szörnyű dolog az irodalom, a költészet, hogy elég benne az ember?

Én nem akarok elégni, én életpárti vagyok, de a vers nem élet, se nem életpárti, a vers olyan világ, amibe nem önszántadból lépsz be, de ha már beléptél, észre sem veszed, hogy benne vagy, nem tudod, hogy benne vagy a páncélszekrényben, ráadásul azt hiszed, hogy még midig utálod a verset, közben benne ülsz, rád van zárva az ajtó.

Mikor a Celan-versre gondolsz, akkor úgy érzed, hogy kódolva van mindegyik, és neked ezt a kódot fel kell törnöd. Mintha egy páncélszekrény lenne, egy Wertheim szekrény, aminek nem tudod a kódját, nem tudod kinyitni, de állandóan megpróbálsz, mert úgy érzed, hogy valami arany van bent, valami kincs, de nem bírod kinyitni. Aztán rájöttem, hogy tulajdonképpen nem is az a kincs a fontos, ami ott benn van, hanem a te erőfeszítésed, az a lelki harc, amit a páncélszekrény előtt folytatsz, az Celan. Rákényszerít arra, hogy rákényszerítsd az életed újra, meg újra.

Svédországban van néhány folyóirat, látom, hogy ezek az úgynevezett polgári csemétek írják a verseket – semmi rosszat nem gondolok róluk –, közben meg az egész világ nyitva van számukra, Japántól kezdve Argentínáig. Persze van jó igyekezet is, hangsúlyozom, mert az, hogy még mindig írok verset, az azt jelenti, hogy találok valami biztatót, valamit, ami erőt ad nekem is.

A versírás szempontjából számít-e, hogy a Vajdaságban írja az ember azt a verset vagy Svédországban?

Nekem mindegy, mert én csak arról tudok írni. Hogy ha most egy regényhez hozzáfognék, nekem csak az létezne. Azt akarom mondani, hogy én voltam már mindenütt. Mint újságíró jártam a terepet, de nem dicsőítem ezeket az éveket, meg a valóság szagát sem, mert a valóság szaga nem irodalmi, hanem egy nagyon erős szag. Nemrégiben küldött egy újság nekem kérdéseket, nem tudtam mit írni, mert ismétlem magam, de a végén jött egy kérdés, hogy a riport mennyire sorsdöntő volt az életedben. Mondom, milyen riport, meg a valóság, a fene egye meg, most megmondom, hogy mit gondolok a riportról meg a valóságról – mert azt kérdezték, hogy mi a riport jövője. A riport az egy olyan szörnyű dolog, hogy el fog tűnni nyomtalanul, a vers el fog tűnni nyomtalanul, a regény el fog tűnni, a dráma el fog tűnni, minden el fog tűnni, csak a digitális gombok maradnak meg. Ami a riportot illeti, olyan szörnyű volt, hogy a tudóm összezsugorodott és hosszú szórszálak nőttek ki belőle, mint a ló farkából. Abban a pillanatban éreztem meg, hogy fölszabadultam az alól nyolc-tíz év alól. Mert elmész ki az úgynevezett valóságba, megpróbálsz megfogalmazni valamit, de mindig öncenzúrázod magad. Nem a valósággal van probléma, hanem az öncenzúrával, hogy olyan ember lettél, aki elfogadható formában állítja be a dolgokat, ahelyett, hogy nyersen leírná. Az önmagam fölötti utálkozás szülte azt, amit akkor írtam, nem a riport. Sokszor így van a regénnyel is. Van egy központi probléma fiatal kritikusok körében, amit úgy neveznek, hogy *aboutness*, azt jelenti, hogy a művészetnek valamiről szólnia kell. Ezt az *aboutness*-t éreztem én már tizenhét éves koromban is. Más nem tudtam, csak valamiről, valakinek.

Sokáig nem jelentettél meg új művet, a hosszú csendet a YU-HU-Rapp törte meg nemrégiben. Mi volt az oka annak, hogy megírtad ezt a könyvet, esetleg közben is írtál valamit, elővettél szövegeket?

Nem, közben bejártam a könyvtárba, és követtem a svéd folyóiratokat. Nincs olyan sok svéd folyóirat, mindig dicsekedve mondom a fiamnak meg a feleségemnek, amikor eljövünk ide, hogy látjátok, három-négyet követünk kint, itt meg annyi van, hogy nincs vége. Büszkén mondom, mert ez az irodalom még mindig él, annak ellenére, hogy sokan mondják, nem olvasnak az emberek.

Amikor megkaptam a *Magyar Művészetért-díjat*, eljöttem Budapestre. A sógorom meg a húgom itt vannak nem messze, Feketicse. Mondtam nekik, hogy gyertek el, majd lesz valahogy. A sógorom mérnök, csak azért mondom, mert kellene, hogy legyen pénze, de nem jöttek, és én sírva fakadtam. Kérdeztem, miért nem jöttetek, erre azt mondták, hogy nem volt pénzünk. Aztán jött a magyar állampolgársággal kapcsolatban ez az egész, ami volt. Ez lett a bevezető. Azért kezdtem el írni, hogy megírom azt, hogy nincs pénzünk, nem hogy kultúráról vagy nem is tudom, miről beszéljünk. Így kezdődött, aztán fölszakadt a többi körülötte. Ennek is tiszta konkrét ürügye volt. Persze nem rossz szándékból, csak gondoltam, hogy fogom a trombitát és belefújok. Azóta nem írtam, mert komoly betegséggel küzdöttem, én is meg a feleségem is, ez elvitte azt a pár évet. Most kezdek arról gondolkodni, hogy talán mégis van egy kis időm hátra. Elég csúnya dolgok ezek.

A Tessék engem megdicsérni kötetből énekeltél el végezetül egy verset a Petőfi Irodalmi Múzeum hangarchivuma számára. Egyre több magyar költő ír gyerekkövetet mostan-

ság, ezért folyton felmerül a kérdés, hogy mennyire más gyerekverset írni, mint úgynevezett felnőttest?

Az a legszörnyűbb, ha a gyerekeket kizárjuk, hiszen ma az öt-hat éves gyerekek jobban ismerik a világot a komputeren keresztül, mint mi ötven éves korunkban. A gyereket nem szabad elválasztani. A rossz költők tesznek így, tisztán pénzhétségből. *Csibiribi, csibiribi...* és kész a gyerekvers. A gyerekeknek is ugyanolyan komoly, sőt komolyabb hozzáállás kell, mert a komplikált dolgokat sokszor egyszerűbben kell megfogalmazni számukra. A vers civil engedetlenségre szoktatja őket. Én is ilyen civil engedetlen vagyok, aminek az lett a vége, hogy kizártam magam a folyamatokból. Persze könnyű engedetlennek lenni, ha senkit sem érdekel, ha senki sem tudja, hogy engedetlen vagy. Azért írtam meg ezeket a verseket, mert észrevettem, hogy a kispolgári értékek szentesítése folyamatban van. Talán a gyerekek rászoknak arra, hogy van olyan is, hogy nem. Nem csak az igen, igen, igen van. Nemet kell mondani, nemet, nemet. Most már itt is érzem, hogy sok az igen, de többször kell mondani nemet, mint igent.

Annyit szeretnék még hozzáfűzni, hogy nekem a *József Attila-díj* nagyon sokat jelentett. Nem, hogy sokat, hanem, mindent, hogy egyáltalán velem kapcsolatban van József Attila neve. Amikor József Attilát dicsérem kint a svédeknek, akkor mindig azt szoktam mondani, hogy a világ legnagyobb költője. Ilyenkor megijednek, néznek rám, de én ezt komolyan mondom. Nagyobb, mint Elliot, mint Ezra Pound, azok az emberek, akiket ők nagyra tartanak. Amikor Párizsban sétáltam a feleségemmel, láttam, hogy kiadták József Attilát franciául. Egy kis füzet, a *Nincsen apám, se anyám*. Mindjárt megvettem négy darabot. Két diáklány volt a pénztárnál, valamit mondtak, de én nem tudok franciául, ezért azt válaszoltam, hogy *oui, oui*. Amikor kimentünk, néztek utánam. Azt mondja a feleségem, tudod, mire mondtad, hogy *oui, oui*? Mondom, nem tudom. Azt mondja, azt kérdezték, hogy én vagyok-e a szerző. Tulajdonképpen a *József Attila-díjat* József Attila kapta, nem én.